

واحد صنعتی امیر کبیر

فنون و ابزارهای روش تحقیق در مدیریت

تألیف:

دکتر روح‌اله تولایی

(عضو هیأت علمی دانشگاه شهید بهشتی)

مهرداد محمدزاده علمداری

فنون و ابزارهای روش تحقیق در مدیریت

دکتر روح اله تولایی

(عضو هیأت علمی دانشگاه شهید بهشتی)

مهرداد محمدزاده علمداری

مدرسه

عنوان و نام پدیدآور

مشخصات نشر

مشخصات ظاهری

شابک

وضعیت فهرست نویسی

شابک

شابک

شابک

شابک

شابک

شابک

شابک

شابک

شابک

ردمندی کنگره

ردمندی دبیری

شماره کتابشناسی ملی

: تولایی روح الله ۳۶۳ -

فنون و ابزارهای روش تحقیق در مدیریت / مهرداد محمدزاده علمداری

تهران: جهاد دانشگاهی واحد صنعتی امیرکبیر، ۱۳۹۶.

: ۳۶ ص. - معور، جدول، نمودار.

: ۱۸۰۰۰۰ ریال: ISBN: 978-964-210-239-4

: فبا

کتابشناسی ملی: ۹۷۸۰۹۶۴۰۲۱۰۲۳۹۰۴

کتابشناسی ملی: ۹۷۸۰۹۶۴۰۲۱۰۲۳۹۰۴

کتابشناسی ملی: ۹۷۸۰۹۶۴۰۲۱۰۲۳۹۰۴

کتابشناسی ملی: ۹۷۸۰۹۶۴۰۲۱۰۲۳۹۰۴

کتابشناسی ملی: ۹۷۸۰۹۶۴۰۲۱۰۲۳۹۰۴

کتابشناسی ملی: ۹۷۸۰۹۶۴۰۲۱۰۲۳۹۰۴

کتابشناسی ملی: ۹۷۸۰۹۶۴۰۲۱۰۲۳۹۰۴

کتابشناسی ملی: ۹۷۸۰۹۶۴۰۲۱۰۲۳۹۰۴

کتابشناسی ملی: ۹۷۸۰۹۶۴۰۲۱۰۲۳۹۰۴

کتابشناسی ملی: ۹۷۸۰۹۶۴۰۲۱۰۲۳۹۰۴

کتابشناسی ملی: ۹۷۸۰۹۶۴۰۲۱۰۲۳۹۰۴

کتابشناسی ملی: ۹۷۸۰۹۶۴۰۲۱۰۲۳۹۰۴

کتابشناسی ملی: ۹۷۸۰۹۶۴۰۲۱۰۲۳۹۰۴

این کتاب در چیدم ۱۳۹۶/۲۱۰-۲۳۹-۴ در قالب کتاب جهاد دانشگاهی واحد صنعتی امیرکبیر پس از طی مراحل ارزیابی علمی، مجوز چاپ و انتشار دریافت نموده است.

فنون و ابزارهای روش تحقیق در مدیریت

تألیف: دکتر روح الله تولایی، مهرداد محمدزاده علمداری

ناشر	جهاد دانشگاهی واحد صنعتی امیرکبیر
مدیر مسؤول	دکتر مهدی ورسه‌ای
توبیت چاپ	اول
سال چاپ	۱۳۹۶
قطع	وزیری
شمارگان	۵۰۰ نسخه
قیمت	۱۸۰۰۰۰ ریال
طراح	آرزو انصاری
چاپخانه	اصلی

ISBN: 978-964-210-239-4

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۱۰-۲۳۹-۴

تولایی روح الله، محمدزاده علمداری مهرداد، فنون و ابزارهای روش تحقیق در مدیریت، جهاد دانشگاهی واحد صنعتی امیرکبیر، تهران: جهاد دانشگاهی واحد صنعتی امیرکبیر، ۱۳۹۶. - ۳۶ ص. - معور، جدول، نمودار. - ۱۸۰۰۰۰ ریال: ISBN: 978-964-210-239-4
www.jdamirkabir.ac.ir
فروشگاه اینترنتی:

فهرست مطالب

کلام آغازین.....	۱۰
فصل اول: کلیات آشنایی با روش تحقیق علمی.....	۱۶
۱-۱. مقدمه.....	۱۷
۲-۱. مفهوم تحقیق.....	۱۸
۳-۱. مهمترین ویژگی های تحقیق علمی.....	۱۸
۴-۱. تقسیم بندی انواع تحقیق بر اساس منطق اجرا.....	۱۹
۵-۱. تقسیم بندی انواع تحقیق بر اساس ماهیت داده ها.....	۲۱
۶-۱. تقسیم بندی انواع تحقیق بر اساس هدف.....	۲۲
۷-۱. تقسیم بندی انواع تحقیق بر اساس طرح اجرا.....	۲۴
۸-۱. فرایند چرخه ای انجام تحقیق.....	۲۸
۹-۱. ابزارهای گردآوری داده های تحقیق.....	۳۰
۱۰-۱. سنجش روایی و پایایی ابزار گردآوری اطلاعات.....	۳۴
۱۱-۱. مقیاس های اندازه گیری.....	۳۵
فصل دوم: تحلیل کمی و آماری در تحقیقات مدیریتی.....	۴۰
۱-۲. مقدمه.....	۴۱
۲-۲. آماده کردن داده ها برای تحلیل آماری.....	۴۱
۳-۲. روش های آمار توصیفی.....	۴۲
۴-۲. فرضیه های آماری.....	۴۴
۵-۲. متغیرهای مستقل و وابسته.....	۴۶

۴۸	۶-۲. آزمون نرمال بودن جامعه آماری
۴۸	۷-۲. آمار استنباطی (آزمون های معنی داری آماری)
۴۹	۸-۲. آزمون های t
۵۱	۹-۲. تحلیل واریانس (ANOVA)
۵۲	۱۰-۲. تحلیل همبستگی (شناسایی رابطه)
۵۳	۱۱-۲. تحلیل رگرسیون (Regression)
۵۵	۱۲-۲. آزمون های آماری ناپارامتریک

فصل سوم: روش های تحقیق کیفی در مدیریت

۵۷	۱-۳. مقدمه
۵۹	۲-۳. فعالیت های اصلی تجزیه و تحلیل کیفی
۶۱	۳-۳. تفاوت روش های تحقیق کیفی و کمی
۶۲	۴-۳. چارچوب گزارش یک تحقیق کیفی
۶۳	۵-۳. انواع طرح های تحقیق کیفی
۷۰	۶-۳. روش های تحقیق ترکیبی و آمیخته

فصل چهارم: روش های نوین تحقیق در مدیریت

۷۳	۱-۴. مقدمه
۷۴	۲-۴. متدولوژی سیستم های نرم (SSM)
۸۸	۳-۴. روش نگاهت شناختی (CM)
۹۰	۱-۳-۴. نگاهت شناخت معنایی (SCM)
۹۱	۲-۳-۴. نگاهت شناخت فازی (FCM)
۹۷	۳-۳-۴. نگاهت شناخت مفهومی (CCM)
۱۰۲	۴-۴. مدلسازی ساختاری تفسیری (ISM)
۱۱۰	۵-۴. روش های آینده پژوهی (FS)
۱۲۲	۶-۴. نظریه داده بنیاد (Grounded Theory)
۱۳۵	۷-۴. روش شناسی کیو (Q Methodology)

۸-۴. روش شناسی فرا ترکیب (Meta Synthesis) ۱۴۵

۹-۴. اقدام پژوهی (Action Research) ۱۵۳

۱۰-۴. روش تحلیل مضمون (Thematic Analysis) ۱۶۱

فصل پنجم: مهارت های مقاله نویسی

۱-۵. مقدمه ۱۷۳

۲-۵. انواع اصلی مقالات ۱۷۳

۳-۵. مفهوم ضریب تاثیر و ارجاع به خود ۱۷۵

۴-۵. مراحل گام به گام نگارش مقاله علمی-پژوهشی ۱۷۶

۵-۵. آشنایی با بانک های اطلاعاتی و منابع علمی داخلی و خارجی ۱۸۸

فصل ششم: مهارت های پایان نامه نویسی

۱-۶. مقدمه ۱۹۳

۲-۶. راهنمای کاربردی انتخاب موضوع پایان نامه ۱۹۳

۳-۶. معیارهای مناسب بودن موضوع پایان نامه ۱۹۵

۴-۶. نقشه راه تهیه و نگارش پایان نامه ۱۹۵

۵-۶. تکمیل طرح پیشنهادی تحقیق (پروپوزال) ۱۹۷

۶-۶. ساختار فصل های اصلی پایان نامه ۲۰۱

فصل هفتم: مهارت های تدوین طرح کسب و کار (BP)

۱-۷. مقدمه ۲۰۶

۲-۷. تعریف طرح کسب و کار ۲۰۶

۳-۷. فواید نوشتن طرح کسب و کار ۲۰۷

۴-۷. دلایل تدوین طرح کسب و کار ۲۰۸

۵-۷. محتوای طرح کسب و کار ۲۱۰

۶-۷. قالب های ارائه طرح کسب و کار ۲۱۱

۷-۷. سرفصل های نمونه برای طرح کسب و کار ۲۱۲

۸-۷. نحوه طراحی کسب و کار اینترنتی (eBP) ۲۱۷

فصل هشتم: کاربرد نرم افزار تحلیل آماری SPSS ۲۲۱

۱-۸. ضرورت بهره گیری از نرم افزارهای آماری در تحقیقات کمی ۲۲۲

۲-۸. معرفی نرم افزار تحلیل آماری SPSS ۲۲۲

۳-۸. تعریف متغیرهای تحقیق ۲۲۴

۴-۸. ورود داده های پرسشنامه ها ۲۲۶

۵-۸. محاسبه پایایی پرسشنامه ۲۲۷

۶-۸. محاسبه تعداد دفعات تکرار پاسخها ۲۲۹

۷-۸. آمار توصیفی متغیرها ۲۳۰

۸-۸. ساختن متغیرهای هدف ۲۳۱

۹-۸. آزمون نرمال بودن جامعه ۲۳۲

۱۰-۸. آزمون فرض ۲۳۴

۱۱-۸. تحلیل همبستگی ۲۳۶

۱۲-۸. آزمون رتبه بندی فریدمن ۲۳۸

فصل نهم: کاربرد نرم افزار تحلیل آماری LISREL ۲۴۰

۱-۹. مقدمه ۲۴۱

۲-۹. معرفی نرم افزار تحلیل آماری لیزرل ۲۴۲

۳-۹. شروع کار با نرم افزار لیزرل ۲۴۲

۴-۹. اجرای نرم افزار و ورود فایل داده ها ۲۴۴

۵-۹. ارزیابی مدل مفهومی تحقیق ۲۴۶

۶-۹. فراخوانی متغیرهای آشکار ۲۴۷

۷-۹. ورود متغیرهای پنهان ۲۴۹

۸-۹. لینک داده ها به مدل ۲۴۹

۹-۹. خروجی نرم افزار ۲۵۰

فصل دهم: کاربرد نرم افزار تحلیل آماری Smart PLS ۲۵۲

۱-۱۰. مقدمه ۲۵۳

۲۵۳ Smart PLS معرفی نرم افزار تحلیل آماری
۲۵۴ Smart PLS شروع کار با نرم افزار
۲۵۶ ورود داده ها جهت تحلیل
۲۵۸ طراحی مدل مفهومی پروژه
۲۶۰ ابزارهای طراحی مدل مفهومی پروژه
۲۶۰ شیوه طراحی مدل مفهومی پروژه
۲۶۳ تخصیص مولفه ها به متغیرهای پنهان
۲۶۳ انتقال و نحوه ذخیره پروژه
۲۶۴ اجرای آزمون های آماری توسط نرم افزار
۲۷۱ فصل یازدهم: کاربرد نرم افزار تحلیل کیفی ATLAS.ti
۲۷۲ ۱-۱۱ مقدمه
۲۷۲ ۲-۱۱ ضرورت بهره گیری از نرم افزارهای آماری در تحقیقات کیفی
۲۷۳ ۳-۱۱ تفاوت نرم افزارهای تحلیل داده های کمی و کیفی
۲۷۳ ۴-۱۱ شروع کار با نرم افزار ATLAS.ti
۲۷۴ ۵-۱۱ ورود مدارک اولیه به نرم افزار
۲۷۵ ۶-۱۱ ایجاد نقل قول ها در نرم افزار
۲۷۶ ۷-۱۱ ایجاد کدها در نرم افزار
۲۷۷ ۸-۱۱ ایجاد یادداشت ها در نرم افزار
۲۷۸ ۹-۱۱ ایجاد شبکه ها در نرم افزار
۲۸۰ ۱۰-۱۱ جمع بندی و ایجاد خانواده ها در نرم افزار
۲۸۲ فصل دوازدهم: کاربرد نرم افزار تحلیل کیفی Nvivo
۲۸۳ ۱-۱۲ مقدمه
۲۸۳ ۲-۱۲ معرفی نرم افزار تحلیل کیفی Nvivo
۲۸۳ ۳-۱۲ شروع کار با نرم افزار Nvivo
۲۸۵ ۴-۱۲ ورود داده ها به نرم افزار

۲۸۶	۵-۱۲. اجزای یک طرح پژوهشی در نرم افزار
۲۸۷	۶-۱۲. ثبت داده های بیرونی در نرم افزار
۲۸۸	۷-۱۲. طبقه بندی nodes در نرم افزار
۲۸۹	۸-۱۲. کدگذاری (coding) در نرم افزار
۲۹۱	۹-۱۲. مدلسازی models در نرم افزار
۲۹۵	فصل سیزدهم: کاربرد نرم افزار تحلیل کیفی MAXQDA
۲۹۶	۱-۱۳. مقدمه
۲۹۶	۲-۱۳. معرفی نرم افزار تحلیل کیفی MAXQDA
۲۹۶	۳-۱۳. شروع کار با نرم افزار MAXQDA
۲۹۸	۴-۱۳. وارد کردن و سازماندهی متون
۳۰۰	۵-۱۳. کدبندی متن در نرم افزار
۳۰۳	۶-۱۳. فعال سازی داده ها در نرم افزار
۳۰۵	۷-۱۳. ابزارهای بصری در نرم افزار
۳۰۷	۸-۱۳. نقشه سازی در نرم افزار
۳۱۰	منابع
۳۱۵	پیوست ها
۳۱۵	پیوست شماره یک: نمونه ای از پرسشنامه استاندارد "تأثیر فناوری اطلاعات بر چابکی سازمان"
۳۱۸	پیوست شماره دو: نمونه ای از فرم طرح پیشنهادی تحقیقات کیفی پایان نامه
۳۲۶	پیوست شماره سه: نمونه ای از فرم طرح کسب و کار

کلام آغازین

((يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَن يَشَاءُ))

"خداوند هر کسی را که بخواهد (شایسته بداند)، به نور هدایتش راه می نماید"

آیه شریفه ۳۵ سوره مبارکه نور

واژه روش در برابر کلمه Method به کار می‌رود که خود برگرفته از دو واژه یونانی meta و hodos است و از مجموع آن معنای «در پیش گرفتن راه» مستفاد می‌شود، چرا که meta یعنی «در طول»، و hodos یعنی «راه». در اصطلاح روش به مجموعه‌ای از تدابیر، فنون، و ابزارها اطلاق می‌گردد که برای نیل به هدف هر تحقیق مورد استفاده قرار می‌گیرد.^۱ به عبارت دیگر «روش» عبارت است از فرآیند عقلانی یا غیرعقلانی ذهن برای دست یابی به شناخت یا توصیف واقعیت. به واسطه روش می‌توان از طریق عقل یا غیر آن واقعیت‌ها را شناخت و مدلل کرد و از لغزش برکنار ماند. با افزودن پسوند logy (logos یونانی)، به معنای مطالعه و شناسایی، کلمه Methodology پدید آمده است که در فارسی روش‌شناسی خوانده می‌شود و معنای آن مطالعه روش‌هایی است که برای کسب معرفت به کار می‌رود. بنابراین، روش‌شناسی را می‌توان راهبردهای استفاده از روش‌های گوناگون گردآوری داده‌ها همراه با حفظ حدّ مطلوب اعتبار و پایایی دانست (پاول، ۱۳۷۹).

البته آن چیزی که در علوم اجتماعی از آن به عنوان روش‌شناسی (متدولوژی) نام می‌بریم بیشتر از آنکه مهارت یا شیوه‌های گوناگون برای تحقیق یا پژوهش (روش تحقیق) باشد، خبر از انواع رویکردها و دیدگاه‌ها به پدیده‌های اجتماعی می‌دهد که بیشتر با فلسفه مدرن کانتی در ارتباط است، از آنرو که قائل به نمودهای متکثر از بود واحد است. از این رو روش‌شناسی بیشتر بحثی معرفت‌شناختی (اپیستمولوژی) است و بیشتر با مکتب و دیدگاه سر و کار دارد نه با روش و شیوه‌های جزئی تحقیق، در واقع زمانی که از فرضیه و رابطه علی متغیر مستقل و وابسته و همبستگی متغیرها اندازه‌گیری اسمی فاصله‌ای و نسبی و نمونه‌گیری و استناد به منابع متقن علمی (کتاب و مقاله) سخن

¹ Dagobert D. Runes, Dictionary of Philosophy, 2006

می‌گوییم، درباره روش تحقیق به بحث پرداخته‌ایم. اما زمانی که سخن از رویکردهای پوزیتیویستی هنجاری، نهادی، رفتار گرایی، فمینیستی، تجزیه و تحلیل گفتمان، انتخاب عقلایی، تجزیه و تحلیل موقعیت، فرد گرایی و ساختار گرایی و... است تمرکز بر رهیافت و مکاتب و متدولوژی است. از این رو در هر رهیافت ممکن است روش‌های متفاوتی وجود داشته باشد. نسبت رهیافت (متدولوژی) به روش همانند نسبت دیدگاه به ابزار است (کاکایی، ۱۳۹۰).

کتاب حاضر حاصل مطالعات و تجربیات اینجانب در تدریس درس روش تحقیق پیشرفته در دانشگاه شهید بهشتی و دانشگاه صنعت نفت تهران می‌باشد که با همکاری آقای مهرداد محمدزاده علمداری (دانشجوی دکتری تخصصی مدیریت فناوری اطلاعات) به رشته تحریر درآمده است. مطالب ارائه شده در این کتاب با رویکردی کاملاً کاربردی و خلاصه به عنوان یک راهنمای عملی برای پژوهشگران و دانشجویان فرهیخته آماده شده و سعی شده است تا کلیه مهارت‌هایی که برای روش‌شناسی انجام یک پژوهش مورد نیاز است ارائه شود.

بر همین اساس در فصل اول کتاب حاضر، کلیات آشنایی با روش تحقیق علمی و انواع تحقیقات علمی و فرایند چرخه‌ای انجام آن تشریح شده است. در فصل دوم به تشریح تحلیل آماری در تحقیقات مدیریتی و انواع آزمون‌های آماری توصیفی و استنباطی پرداخته شده است. در فصل سوم روش‌های تحقیق کیفی در مدیریت و چارچوب تحقیقات کیفی و انواع طرح‌های تحقیق کیفی مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. در فصل چهارم سعی شده است تا به صورت مختصر ۹ روش تحقیق جدید که در تحقیقات مدیریتی کاربرد دارند (شامل متدولوژی سیستم‌های نرم (SSM)، روش نگاهت شناختی (CM)، مدل‌سازی ساختاری تفسیری (ISM)، روش‌های آینده پژوهی (FS)، نظریه داده بنیاد (Grounded Theory)، روش‌شناسی کیو (Q Methodology)، روش‌شناسی فرا ترکیب (Meta Synthesis)، اقدام پژوهی (Action Research) و روش تحلیل مضمون (Thematic Analysis)) معرفی شود. در فصل پنجم مهارت‌های مقاله‌نویسی در قالب یک چک‌لیست استاندارد و مراحل گام به گام نگارش یک مقاله علمی-پژوهشی تشریح شده است. در فصل ششم مهارت‌های پایان‌نامه‌نویسی در قالب راهنمای کاربردی انتخاب موضوع و نقشه راه تهیه و نگارش پروپزال و پایان‌نامه تشریح شده است. در فصل هفتم مهارت‌های تدوین طرح تجاری برای کسب و کارهای جدید معرفی شده است. در ادامه این کتاب نیز کاربردهای اصلی مدیریتی نرم افزارهای تحلیل آماری کمی (شامل نرم افزار SPSS، نرم افزار LISREL و نرم افزار Smart PLS) و نرم افزارهای تحلیل کیفی (شامل نرم افزار ATLAS.ti، نرم افزار Nvivo و نرم افزار MAXQDA) به صورت خلاصه و کاملاً کاربردی و با ذکر یک نمونه عملی معرفی شده است.

ذکر این نکته ضروری است که مطالب ارائه شده در این کتاب، براساس استانداردها و تجربیات جهانی نگارش یافته است. اما برای تحقیق جامع در منابع دینی و مطالعه انسان متعالی به عنوان مرکز مطالعات علوم انسانی و اجتماعی، با توجه به تفاوت هایی که در وحی و الهام به وی وجود دارد، با انسان غیرمتعالی متفاوت است.

روش تحقیق بر اساس ابزارهای شناخت بنانهاده شده است و علوم انسانی در غرب تنها متکی به ابزارهای تجربه و عقل محاسبه گر انسانی است و خود را از ابزارهای غیرمادی نظیر وحی و الهام محروم کرده است. در صورتی که انسان میتواند با کسب معنویت و زمینه ای که در خودش ایجاد می کند، موجب تاییدن نور خداوند بر قلبش شود و مطالبی را ادراک کند که انسان عادی درک نمی کند.^۱ البته منظور از این درک مطلب، صرفاً علم به غیب نیست بلکه منظور کسب دانش و حکمت اسلامی است. خودسازی ها و ریاضت های دینی، توانمندی هایی را برای انسان ایجاد میکند که افراد مادی آن را درک نمی کنند. البته این قابلیت ها و توانمندی های روحی انسانی گاهی از راه های غیرشرعی کسب می شود مانند مرتاض های هندی، و گاهی شرعی است که این راه می تواند زمینه تابش نور الهی را ایجاد کند و انسان متعالی را قادر می شود ماوراءپدیده های مادی را درک کند. با توجه به طرح مسأله فوق، واضح است که برای تحقیق جامع در علوم انسانی و اجتماعی نیاز به روش های جامع می باشد که علاوه بر ابزارهای مادی (تجربه و عقل محاسبه گر)، از راه های غیرمادی (نظیر وحی، الهام، شهود و...) هم استفاده نماید.

بدین ترتیب فراتر از سلسله مراتب داده، اطلاعات و دانش، دستیابی به حکمت با مجموع ابزارهای شناخت امکان پذیر خواهد بود. چراکه ماورای دنیای احساسات ما و معادلات و محاسبات بشری مبتنی بر حواس ظاهری، عالم دیگری نیز وجود دارد. البته ایمان به این عالم غیب که در آیه شریفه " **الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ**" (سوره مبارکه بقره: آیه ۳) نیز به آن اشاره شده است، به معنای بی اعتنایی به دنیایی مادی نیست و در این دنیا باید بر طبق حواسی که احساس میکنند و عقلی که ادراک میکند عمل کرد. بلکه معنای ایمان به غیب، این است که ماورای آنچه که در محدوده حواس ظاهری و ادراک مادی انسان است، یک عالم منظم علت و معلولی وجود دارد. این عالم غیب و معنا و ملکوت، تنها متعلق به زندگی پس از مرگ و برزخ و قیامت نیست، بلکه این عالم متعلق به زندگی دنیایی ما هم می باشد. البته نقطه اصلی و کل معنای حقیقی همه عوالم، ذات مقدس باری تعالی است که او منشأ حیات وجود و فعل و انفعالات و حرکت است؛ لذا در این عالم غیب، موارد زیادی می گنجد که حواس ظاهری و عقل محاسبه گر را راهی به آن نیست و برای شناخت کامل در زندگی و کسب حکمت باید به اینها معتقد بود. حکمت آن بینشی

^۱مراجعه شود به تفسیر آیه ۳۵ سوره مبارکه نور

است که حقایق را ماورای پوسته و غشای مادی آن می تواند ببیند. انسان یکسری موارد را با یک احساس معنوی درک میکند که این ادراک همان بخش غیب این عالم است و باید به آن ایمان و اعتقاد داشت. راه رسیدن به این حکمت هم تقوا است که از طریق شرع و عمل به تکلیف شرعی بدست می آید.^۱

در همین راستا جریان عقلانیت اسلامی و اسلام ناب برای مطالعه انسان متعالی، شناخت جامع و معرفت شناسی خود بر چهار ابزار تاکید می کند که عبارتند از:

(۱) حواس:

فراگیرترین ابزار معرفت و شناخت، حس است. از دیدگاه اسلام ناب، حس یکی از مهمترین ابزارهای شناخت است. حواس شش گانه‌ی ظاهری انسان، ابزارهایی هستند که شناخت آغازین از جهان هستی مربوط به آنهاست. اگر هر یک از این ابزارها به کار گرفته نشود، شناخت ویژه‌ی آن از انسان سلب می شود. استاد شهید مطهری در باره حس می نویسد: "در اینکه حس یکی از مبادی شناخت است، شک و تردیدی نیست؛ یعنی حس، شرط لازم شناخت است؛ اما شرط کافی برای شناخت نیست."^۲

(۲) عقل:

عقل مرکز شعور و ادراک در وجود انسان است و وظیفه‌ی آن ترکیب، تجزیه، انتزاع، تعمیم، و تعمیق مفاهیم است. عقل در جایگاه ابزار معرفت و شناخت، به معنای نیروی ویژه‌ی است که اساسی ترین کار آن، درک مفاهیم کلی است؛ در مقابل ابزار حواس که به امور جزئی (فردی) اختصاص دارد. استاد شهید مطهری در باره اهمیت نقش عقل در شناخت می گوید: "علاوه بر حواس، انسان نیاز به یک امر و یا امور دیگری دارد. انسان برای شناختن، به نوعی تجزیه و تحلیل و گاهی به انواع تجزیه و تحلیل نیاز دارد. تجزیه و تحلیل، کار عقل است. تجزیه و تحلیل های عقلی، دسته بندی کردن اشیاء در مقوله های مختلف است. این کار، به

^۱ نقل مضمون از بیانات مقام معظم رهبری مدظله العالی، ۱۳۶۹/۶/۲۹

^۲ مرتضی مطهری، مجموعه آثار، انتشارات صدرا، جلد ۱۳، ص ۳۵۶

اصطلاح با تجزیه صورت می گیرد؛ و همچنین است ترکیب کردن به شکل خاصی، که منطق عهده دار کارهای تحلیلی و کارهای ترکیبی است.^۱

بنابراین عقل در اندیشه اسلامی، از جایگاهی محوری برای کسب شناخت برخوردار است.

۳) شهود و مکاشفه:

یکی دیگر از ابزارهای معرفت انسان، شهود و مکاشفه است. معنای شهود و مکاشفه این است که واقعیت را بدون واسطه، آنگونه که هست بیاییم. انسان از راه شهود یا مکاشفه می تواند به معرفت های بسیاری دست یابد. به این نکته باید توجه داشت که بسیاری از معرفت های شهودی و عرفانی، به طور عادی برای همه انسان ها فراهم نیستند و نیازمند مقدماتی هستند؛ اما معرفت های شهودی زیادی نیز وجود دارند که برای همه انسان ها فراهم هستند؛ مانند معرفت به خود، معرفت به قوای خود، و معرفت به حالت نفسانی.^۲

۴) وحی و الهام:

وحی از اساسی ترین ابزارهای معرفت و شناخت به شمار می رود و در قرآن کریم هم به آن اشاره شده است:

" وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ "

(سوره مبارکه نحل: آیه ۴۳)

تفاوت اساسی وحی و الهام، با ابزارهای دیگر در این است که انسان های عادی قادر به استفاده از این ابزار نیستند، چراکه وحی مختص پیامبران علیهم السلام است و الهام، مخصوص امامان معصوم علیهم السلام است. کنار هم آمدن وحی و الهام، بایکدیگر در این است که وحی، حقیقت القاء شده توسط فرشته وحی بر پیامبر است و احتمال خطا و اشتباه در آن راه ندارد؛ پس الهام نیز با اینکه تفاوت های جزئی با وحی دارد، از اعتبار بالایی برخوردار است.^۳ انسان های عادی به واسطه پیامبران و امام معصوم علیهم السلام، به منبع وحی و الهام دسترسی دارند.

^۱ همان، ص ۳۵۷

^۲ محمد حسین زاده (۱۳۸۵)، مبانی معرفت دینی، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ص ۴۲

^۳ همان، ص ۴۳

بنابراین اسلام ناب، حواس، عقل، شهود و مکاشفه، و وحی و الهام را از ابزارهای شناخت می داند؛ ولی محققین تجربه گرا و متکی به عقلانیت محدود از برخی از آنها بی بهره هستند. بر همین اساس برای مطالعه درباره انسان و تحقیق در علوم انسانی و اجتماعی، بهره گیری از کلیه این ابزارهای کسب معرفت و شناخت ضرورت دارد.

در پایان از همه اساتید، دانشجویان و پژوهشگران فرهیخته تقاضامندم نقطه نظرات اصلاحی و تکمیلی خود را در خصوص این کتاب برای اینجانب از طریق پست الکترونیک tavallaee.r@gmail.com ارسال نمایند.

دکتر روح اله تولایی

عضو هیأت علمی دانشگاه شهید بهشتی

تهران: بهار ۱۳۹۶